

KULTURNI IDENTITETI ISTRE I KONSTRUKCIJA BAŠTINE

Konstruiranje baštine

Pri spomenu riječi *baština* mnogi pomisle na nešto benigno, neutralno, nešto čime se uglavnom bave dobrohotni, sentimentalni ljudi po muzejima, skrovitim institutima ili pak amaterski, u slobodno vrijeme ili u mirovini. Međutim, u ime baštine vode se pravi mali ratovi. Gotovo anegdotski zvuči u neformalnoj situaciji izrečena izjava jednog arheologa koji je rekao da bi trebalo uvesti smrtnu kaznu za one koji oštete ili unište spomenike ili arheološka nalazišta. No, primjeri iz nedavne prošlosti, pa i sadašnjosti, gdje baština diljem svijeta postaje argumentom u teritorijalnim pretenzijama ili napadima na određena područja zasigurno ne zvuče nimalo anegdotski.

S druge strane, u poslovnom svijetu, napose onom turističkom, odavno je bjelodano da se na baštini može sjajno zarađivati. Među antropolozima dobro su poznate fraze poput "putovanje u prošlost je poput putovanja u stranu zemlju" i s tim u vezi procesi konstrukcije baštine koji se na manje ili više osvještenoj razini odvija također i zbog ideoloških, političkih i drugih razloga i motivacija. Važno je da si i svi oni koji se na neki način bave baštinom osvijeste činjenicu da je baština uvijek konstruirana vrijednost. Premda zvuči staro, baština je relativno novi pojam. Ona daje drugi, novi život pojavama iz prošlosti koje prepoznaje kao reprezentativnime i time se zapravo stvara nešto novo. Organizacije i institucije koje se bave baštinom nastoje spriječiti nestajanje mjesta i kulturnih praksi koja zapravo više nisu na životu, naglašavajući njihovu drevnost, originalnost, autohtonost i autentičnost, posvećujući im izložbe i tekstove. Neki smatraju da baština počinje tamo gdje kultura (shvaćena, iz etnološkog rakursa, kao način života) nestaje kao živa praksa. U svakom slučaju, baština je zasigurno način kulturne proizvodnje u sadašnjosti koje ima svoje resurs u prošlosti. Ta nova vrijednost koja se stvara u navedenom procesu uvijek je rezultat selekcije, temeljene na današnjim kriterijima reprezentativnosti, odnosno, unostnosti.

Institucije i pojedinci koji definiraju koji elementi kulture postaju baštinom uvijek su na pozicijama moći i određujući što je baština vođeni su kriterijem čime se njihovo mjesto, regija, država, religijska i li neka druga skupina može podičiti – dakako, u skladu s današnjim pojmanjem političke korektnosti, ukusom i općim preferencijama.

Svaka grupa, regija ili država preferira vrlo prepoznatljive kulturne oblike koje potom imenuje baštinom, koji su izraziti, karakteristični samo za taj kraj i oštro se razlikuju od oblika u nekom drugom kraju.. Tako su *sopele* ili *roženice* neupitan i reprezentativan dio “službene” baštine Istre (premda je prije stotinjak godina to bio rijedak instrument i malo ga je ljudi znalo svirati), no to zasigurno nisu i različiti glazbeni oblici u sjevernoj Istri, na granici sa Slovenijom, čiji je utjecaj zamjetan. Isto tako, u velikom dijelu središnje, sjeverne i sjeverozapadne Istre govori se kajkavski, no toj se činjenici ne pridaje velika pozornost s obzirom da čakavski uvelike dominira. Slijedeći slične kriterije, diljem Europe ostalo je neprepoznato i neuključeno u baštinu mnogo miješanih kulturnih oblika koji nisu bili dovoljno izraziti, dovoljno “naši”, dovoljno specifični i markantni. Uz istinske razlike nerijetko su se naglašavale, pa čak i stvarale sposobnosti kao simboli određenih kulturnih identiteta. Neuključeni u baštinu ostaju i kulturni elementi koji se ne uklapaju u suvremeno poimanje “političke korektnosti”. Na primjer, ne mora se pripadati feminističkom krugu da bi se uočio problem u slijedećim stihovima iz poznate tradicijske istarske pjesme:

*“Oj Tonina, dobar ću ti biti, ni ne naj
Saku večer dva-tri zuba ću ti zbiti, ni ne naj”*

Na otoku Koručuli odustalo se nakon mnogih prosvjeda od običaja unutar čijeg se odvijanja ritualno sjekla glava volu, zbog krvavih scena neprikladnih za suvremeni senzibilitet mnogih, također i uslijed nesposobnosti i nedostatka snage kod današnjih muškaraca da jednim potezom doista odsjeku glavu.

“Istrijanizacija” pojedinih kulturnih elemenata i izum tradicije

Dakle, očito je da se konstrukt koji zovemo baštinom razlikuje od pojma kulture. Štoviše, on obiluje nerijetko i sitnim ili manje sitnim neistinama i prijevarama. Tekstovi o kulturnoj baštini Istre, naročito oni popularni, prezentiraju *bukaletu*, *kažune*, *sopele*, hranu kao nešto karakteristično baš za Istru, dok zapravo, stvari stoje drugačije. Zgradica sličnih *kažunu* ima po cijelom Mediteranu, štoviše i u Irskoj, Skandinaviji i drugdje, dok je *bukaleta*, kao i mnoga istarskih jela karakteristična za sjeverozapadnu Italiju. *Sopele* su pak varijanta srednjovjekovnog *šalmaja* i nalazimo ih u raznim varijantama u Makedoniji, po Mediteranu i u drugim krajevima Europe i Azije. Dugi je niz elemenata iz “istarske kulture” kojima se vrlo srodni oblici ili porijeklo može naći u krajevima u bližem ili daljem susjedstvu. Stoga bi netko mogao postaviti pitanje: “Što je uopće originalno u (tradicijskoj) kulturi Istre?” Dakako da ima i takvih pojava, no one često u praksi nisu isticane. Jedan od takvih primjera je neglazirana keramika iz Raklja. No, ono što bi doista trebalo sagledati i vrednovati jest specifična kombinacija različitih kulturnih elemenata u Istri, koja kao takva jest jedinstvena i autentična.

S druge strane, nerijetko se događa u posljednjih petnaestak godina u Istri da neki kulturni elementi “koloniziraju” i ona područja gdje se nikada nisu nalazili. Ponovo prizivajući primjer *kažuna*, ovdje valja spomenuti da ga danas nalazimo u Motovunu i drugim novim lokacijama, premda ga u tradiciji nije bilo sjevernije od Žminja, a napose ne u urbanim područjima, s obzirom da je riječ o ruralnoj arhitekturi. Drugi pak primjer odnosi se na tzv. “istarsku maneštru”, koja se pojavljuje u mnogim restoranima na poluotoku i pri čemu se uglavnom misli na maneštru u kojoj se nalazi kukuruz. Tako standarizirano i osiromašeno interpretirana, maneštra gubi šansu da se u raznim krajevima Istre pojavljuje u različitim varijantama (sezonskim i regionalnim) i biva svedena na sveistarski tipizirani recept.

Paralelno se u današnje vrijeme javljaju i procesi novog izumljivanja tradicije (prema terminu Erica Hobsbawma “the invention of tradition”) koji su ponekad

zbivaju osvještano, a još češće manje svjesno. Na primjer, naglašavanje važnosti tartufa u istarskoj gastronomiji vjerojatno će za koje desetljeće rezultirati rečenicama u kojima će se prikazivati kao stara istarska tradicija, premda se tartufi nisu tradicionalno jeli u Istri, već je njihova popularnost rezultat inicijative talijanskih poduzetnika između dva rata. S druge strane, stanovnici iz Peroja, koji su se prije tri stotine i pedeset godina doseleli iz današnje Crne Gore, nedavno su, osim očuvane i rekonstruirane tradicijske ženske odjeće nabavili i prihvatili mušku crnogorsku nošnju, nastalu davno nakon njihovog dolaska u Istru. Time unos novih i za njihovu etničku grupu nekarakterističnih kulturnih elemenata nije prestao; štoviše počeli su plesati i plesove i pjevati pjesme iz Crne Gore koje nisu bile dijelom njihove tradicijske kulture. Ne treba biti previše strog prema svjesnom usvajanju i odabiru onih kulturnih elemenata koji u datom momentu najbolje izražavaju određenu zajednicu. Napokon, kultura je uvijek dinamičan proces, koji se stalno transformira, a kulturni identitet u moderno vrijeme može biti stvar izbora pojedinca ili grupe. No, ipak, nije nebitno uočavati ovakve fenomene i dokumentirati njihov nastanak i razvitak.

Svatko tko sudjeluje u kreiranju ili interpretacije baštine treba biti svjestan/na relativnosti i upitnosti pozivanja na drevnost, autohtonost i originalnost nekih pojava, s obzirom da takvo što vrlo često ukazuje na romantičarsko, sentimentalističko i/ili ideologizirano polazište. Ovo sve ne znači da pojam baštine treba negirati i otkloniti. Uostalom, ona je u moderno vrijeme neizbježna kategorija i valja se oko nje dogovarati, pogađati i usuglasiti i svo vrijeme imati u svijesti da je riječ o konstruiranoj vrijednosti.

Kulturni identiteti Istre

Kulturni identitet utemeljen je na osjećaju pripadnosti nekoj grupi, odnosno, skupini koja dijeli zajednički teritorij, ili spol, rasu, povijest, nacionalnost, politička uvjerenja, etnicitet, itd.

Identitet temeljen na dijeljenju zajedničkog prostora u Istri nije se uvelike, sve donedavna, temeljio (samo) na jednom jedinom, istarskom identitetu. On se

iskazivao (a i danas djelomice je to slučaj) uglavnom onda kada se valjalo predstaviti ili ograditi od ostalih, susjednih ili nekih drugih identiteta. Ovdje neće biti riječi o “istrijanstvu”, pojavi koja je ponovo dobila novi značaj i funkciju devedesetih godina prošlog stoljeća, nakon što je krajem 19. i početkom 20. stoljeća imala određenu i specifičnu ulogu. Taj je identitet (bio) promoviran također i od vodeće političke stranke u Istri, te je u njegovoj (re)konstrukciji sudjelovalo niz sustavnih nastojanja i postupaka. No, svakako postoji osjećaj zajedničkog identiteta koji danas razlikuje ovu stanovništvo od ostalog u susjedstvu, kao što je i u prošlosti stvaralo razliku između “nas” i onih “*priko Učke*”.

Kada je riječ o sadržajima tog identiteta, osobito u prošlosti, oni su se jasno i kontrastno očitavali na mirko razinama. Tako lokalna memorija prepoznaje još uvijek Bezake, Cerane, Labinjane, Bumbare, Šavrine, Čiče, Peojce, Čiribirce, Bazgone, Vlahe, koji se opet dijele na Prikodražane, Roverce i mnoge druge. Usput valja napomenuti da su za mnoge stanovnike Labinštine Vlahi svi oni zapadno od od njih. Najkontrastniji odnos (bio) je između između Vlaha i Bezaka, Vlahi su, prema nekad uvriježenom mišljenju “tvrdi”, Bezaki “meki”. Vlahi su agresivni, Bezaki potlačeni. Vlahi su, prema tom stereotipu, bili “jako za sebe”, složni i međusobno su se podržavali, a skloni su piću, varanju žena i tučnjavi. Stereotip o Bezakma je da su nepovjerljivi, šutljivi i povučeni. Vjekovni antagonizam između Vlaha i Bezjaka (ovdje još dodatno uvjetovan činjenicom da se djelomično radilo o mletačko-austrijskoj grnatici, koja je sama po sebi proizvodila “one druge”, s druge strane granice i poticala stvaranje kulturnih različitosti) dobio je dodatnu snagu između dva rata jer su se tada mnogi Prikodražani, dakle, Vlahi, bavili otimačinom stoke, pa se dojam o Vlahima kao tatima i kradljivcima nadovezao na stariji, već postojeći mit o banditzmu Vlaha, stvoren u prethodnim stoljećima.

Međutim, identiteti u Istri bili su utemeljeni i u zanimanjima i životnim situacijama u kojima su se ljudi nalazili. Zasiuro su bili vrlo specifični svjetovi rudara u Labinštini, ribara Izole, Pirana, Rovinja ili Fažane, služavki, tj *dekli* iz, primjerice, Šušnjevice koje su bile na glasu kao dobre dojilje, *parona* i moreplovaca iz

Skitače, Plominštine, ili Brseštine, Žejanaca sa svojim specifičnim jezikom koji su imali dozvolu Marije Terezije za trgovanje octom po čitavoj Monarhiji... S jedne strane, imao je zasigurno pravo Carlo de Francesci kada je spomenuo da su Istrani poput ostriga na kolcu, aludirajući na njihovu nemobilnost i, možda bi valjalo dodati, na odsustvo svijesti o drugačijim kulturama u neposrednom susjedstvu. I danas je to do izvjesne mjere prisutno (uza svu suvremenu pokretljivost), pa mnogi, primjerice, Pazinjani nisu nikad bili na Ćićariji, Skitači ili Kastavštini. S druge pak strane, u prošlosti su postojale određene kategorije ljudi koje su bile vrlo pokretljive zbog svog zanimanja. Ćićski bi pastiri sa stadima proboravili zimo u jugo-zapadnoj istri (kasnije su se mnogi tamo i nastanili za stalno), Moščeničani su prodavali luk diljem Istre, a Rakljani svoj lonce, dok su kastavski *delavci* gradili mnoge kuće. Između dva svjetska rata razvitak velikog grada Pule rezultirao je mnogim grupama sa osobitim mikrokulturnim profilima. Danas pak u Istri žive novo definirane skupine, koje su u međuvremenu dobile status nacionalnih manjina: Makedonci, Slovenci, Romi, Srbi, Bošnjaci, itd. Vežinom su nastane zahvaljujući raspadu Jugoslavije.

Mnogi Istrani s različitim identitetima žive izvan Istre. Različito se identificiraju ezuli koji žive u Italiji, Istrani koji su poslije rata otišli u Francusku, Švedsku ili pak oni koji (u velikom broju) žive u New Yorku, Torontu, Clevelandu i drugim gradovima i mjestima Sjeverne Amerike. Ima ih podosta i u Australiji, čak i u Argentini, gdje živi već druga generacija Istrana koji su emigrirali još početkom stoljeća ili u međuraću. Mnogi su osnovali zavičajne klubove koji se, kada je riječ o doživljaju istarskog identiteta, također prilično razlikuju jedni od drugih. Većinu ipak karakterizira organiziranje po regionalnom (pa i loklanom) principu: osim esula, većina ostalih pripadnika istarske dijaspore izbjegava bilo kakvu povezanost s nacionalnim kontekstima i simbolima, nastojeći da prevladava istarska ideja koja ih tamo povezuje. U New Yorku postoje i klubovi koji okupljaju Labinjane ili pak Plominjane, što znači da je i u druge, nove prostore preslikan osjećaje užeg lokalnog identiteta. U svakom slučaju, samo iznimno (kao što je to slučaj u Argentini, gdje se radi o drugoj generaciji iseljenika) Istrani i ostali Hrvati zajednički djeluju u jednom iseljeničkom klubu.

Istrani danas, bilo izvan granice Istre ili unutar nje nisu, kao nekada, ljudi koje je određivao samo jedan identitet, jer današnje ljude uglavnom karakteriziraju mnogostruki identiteti. Tako je iseljeni Istranin i Amerikanac i Istranin i Labinjan; kao, primjerice, liječnik član je liječničkih udruženja i ima pripadajući identitet. Moguće je aktivni član neke vjerske zajednice, aktivni sportaš ili se pak bavi umjetnošću - što sve može umnožiti broj njegovih identiteta. Slično se događa danas i većini stanovnika u Istri, jer suvremen život određuje ljude na višestruke načine.

Uz mnogostruke identitete, koji su danas karakteristični u modernim društvima bilo gdje u svijetu, za Istru je bez sumnje u prošlosti i sadašnjosti karakteristična multikulturalnost. Naravno, ona postoji i drugdje u bliskim nam krajevima, no u Istri je preplitanje različitih kultura doista urodilo jedinstvenim pojavama. Vodeća politička elita stoga ne bez osnove ističu vrijednosti suživota raznih naroda i grupa u Istri, za što se najčešće rabi talijanski naziv *convivenza*. Pa ipak, kada je riječ o tome, uvijek joj treba definirati vrijeme i mjesto, s obzirom da navedene kategorije (multikulturalizam i *convivenza*) nisu u jednakoj mjeri u svim krajevima Istre u posljednjih stotinjak godina postojale na isti način. U nekim je krajevima postojala oštra granica između talijanskog višeg sloja i siromašnijih, nepismenih slavenskih (hrvatskih) seljaka, koja se sasvim poklapala i sa klasnim razlikama. Brakovi, a ni mnogi drugi oblici razmjene među takvim različitim slojevima nisu bili zamislivi, a povremeno su dijelili i zajedničku rezervu pa i otpor jednih prema drugima. U nekim drugim slučajevima, međutim, stanovništvo se nije dijelilo na takav način; nisu se smatrali isključivim pripadnicima samo jedne grupe, već su njihove kulturne karakteristike imale niz zajedničkih elemenata. U takvim se situacijama često nije postavljalo pitanje da li je netko bio više Talijan/ka ili Hrvat/ica, odnosno Slovenac/ka. Njihovi identiteti imali su i jednih i drugih (i trećih) sastavnica, jedino možda u različitim omjerima. No i to se ponekad mijenjalo od perioda do perioda. Osobito su zanimljive situacije u područjima uz državne, republičke ili neke druge granice. Na primjer, selima uz današnju slovensko-hrvatsku granicu (Pasjak, Rupa, Lipa, Jelšane i Podgrad, itd.) stanovništvo je vjekovima za sebe govorilo "Niti Ćići ni Brkini, mi smo jušto na

kunfini”. Osim što nisu imali ime za svoj lokalni identitet, u nacionalnom smislu nisu se mogli izjasniti jer su doista sastavljeni od, kako ih danas vidimo, Slovenaca i Hrvata, u prošlosti imajući i jedne i druge svećenike, učitelje i pripadajuće institucije. Upravo je to stanovništvo Iste najdramatičnije doživjelo totalitarne režime koji su ih prisiljavali da se nacionalno izjasne i da doslijedno slijede kulturu (uključivši i jezik) samo jedne, dominantne nacije.

Danas je situacija također vrlo neujednačana kada je riječ o kvaliteti suživota i multikulturalnosti: nacijama i grupama šarolika Pula i turistički centri na obali uvelike su multikulturni što je zasigurno i dio njihovog identiteta. Nasuprot tome, u središnjoj Istri ima mnogo zatvorenih sredina u kojima se svi stanovnici međusobno poznaju i gdje su pridošlice (osobito ukoliko ne pripadaju nekim elitnim grupama) izložene podozrivosti, pa i isključivanju.

Suvremene interpretacije istarskih kultura i identiteta

Činjenica da je Istra uvijek centre moći koji su njome administrirali znatno izvan svog područja rezultiralo je i danas zamjetnim manjkom institucija koji se bave njenim identitetom, kulturom i poviješću. Tako ne čudi da se i novije vrijeme tiskaju knjige u Zagrebu pod nazivom “Istarske narodne pjesme” sadržavajući samo hrvatske istarske pjesme, kao što ima cijeli niz knjiga tiskanih u Italiji pod sličnim nazivim sadržavajući baštinu isključivo istarskih Talijana. S tim u vezi postoji cijeli niz pogrešnih interpretacija, bez primjene znanstvenih metoda. Napokon, Istra je područje o kojem postoje još uvijek barem dvije različite interpretacije povijesti, u zavisnosti koja je interesna skupina piše.

Jedna od mnogih transformacija koja se vezuje uz pojam identita Istre u cjelini jest nestajanje urbane kulture, te posljedično poistovjećivanje istarskog identiteta prvenstveno s onim iz ruralnog konteksta. Urbani način života i pripadajuća kultura u znatnom je uzmičanju sve od vremena nakon drugog svjetskog rata. Dakako, ovdje nije riječ o Puli i Trstu, već o manjim (polu)urbanim središtima koji su se u posljednjih šezdesetak godina znatno rustificirali. Pri tome se valja također podsjetiti na stare razglednice i obiteljske fotografije iz Žminja, Draguća

ili Buzeta, ali također i Svetvinčenta, Tinjana ili Gologorice otkuda prizori iz svakodnevnog života, kao i trgovine, ustanove i različiti društveni mehanizmi svjedoče o uključenosti istarskih polu(urbanih) naselja u šira, globalna kretanja. Nakon drugog svjetskih rata i napuštanja Istre od mahom (polu)gradskog stanovništva, te uslijed (u čitavoj Jugoslaviji) ideološke nepodobnosti gradske - tada viđene kao buržoaske - kulture u cjelini, mnoga su se mjesta rustificirala. Njihov urbani identitet bio je zaustavljan u svom razvoju, pri čemu, dakako, nije nebitno da su se u mnoge ispražnjene gradiće doselili ljudi iz okolnih sela. Takav je slučaj bio i sa većim Pazinom, a također i Pulom, no njen je razvoj bio drugačiji uslijed već razvijene industrijske infrastrukture te veličine i važnosti grada u cjelini. Napušteni manji gradići i sela ponajprije u sjevernoj Istri (koji zbog društvenih i ekonomskih okolnosti nisu bili dovoljno obnovljeni novim stanovništvom) u svojoj ruiniranosti i zapuštenosti postupno su počeli biti doživljavani kao mistični i romantični, što je sve doprinjelo općoj devitalizaciji prostora. S jedne strane aktivno rustificirana ili pasivno mistificirana, ova su mjesta se u tom periodu bitno promijenila, čime je izmijenjen i kulturni identitet stanovništva u tim lokalitetima.

Stoga ne čudi pojednostavljenje u interpretacijama kulture tih mjesta i Istre općenito. Naime, promatrajući suvenire koji se u Istri proizvode, te turističke brošure, nesumnjivo bi se dalo zaključiti da je istarska kultura ruralnog karaktera. Takvo pojednostavljenje zamjetno je i u muzejima, te svagdje gdje bi se interpretirala (svakodnevnna) kultura življenja, bilo unutar povremenih izložbi ili stalnih postava, prikaz bi se odnosio na tradicijski život hrvatskog sela u prošlosti. Uostalom, naglašavanje kulturnih preplitanja sa talijanskim ili drugim "stranim" "utjecajima" pa uz to još i urbanog karaktera, svakako nije bilo u skladu s tadašnjim postulatim kulturne politike u Jugoslaviji. Uz to, tadašnja se etnologija i etnografija zanimala samo za starije, arhaičnije kulturne elemente seoskog stanovništva. Tako su se na izložbama diljem Istre mogla vidjeti slična ognjišta, lonci iz Raklja, preslice, djelovi nošnje i slični predmeti koji su trebali govoriti o neodređenoj prošlosti, petrificiranoj i imaginarnoj, u kojoj se nisu događale transformacije ili kontakti s drugim kulturama.

Takve interpretacije prosljeđivane su sve donedavna. Svijest o nekadašnjoj slojevitosti i preplitanjima čine se zauvijek izgubljena. Ono što je doprlo do današnjih dana turistički djelatnici nastoje uklopiti u “clustere” stvarajući “brand”-ove za svako mikro-područje kako bi pojedini krajevi Istre stekli atraktivnost potrebnu da privuku posjetitelje. To ne mora biti ništa pretjerano zabrinjavajuće (zanemarimo li opasnosti od isticanja samo jednog “branda” na uštrb sveukupnosti lokalne kulture), sve dok smo svjesni da se radi samo o jednoj nagodbi, tj, dogovoru praktične prirode, koji naglašava pojedine elemente kulture koje danas prepoznajemo kao baštinu, pogodnu za “upakiravanje” u određeni proizvod.

Mr.sc. Lidija Nikočević